

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
ФУНДАЦИЯ**

ИЗКУСТВОЗНАНИЕ

РАЗВИТИЕ НА ЦВЕТОВОТО ВЪЗПРИЯТИЕ В ПРЕДУЧИЛИЩНОТО ДЕТСТВО ЧРЕЗ ИЗОБРАЗИТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ

Николай Гюлчев

Свойствата на цветовете са многообразни, интригуващи и очертават интересна област за изследване. Като неделим признак на материята, комуникативно значими, емоционално и експресивно въздействащи, означаващи и представящи, цветовете иманентно са носители на информация, която се разкрива в резултат на придобития индивидуален опит, образование, култура, установени от равнището на развитие на общността.

От древността цветовете са привличали вниманието със своята същност и са разглеждани като една от най-големите загадки. Питагор, Емпедокъл, Демокрит, Хипократ, Аристотел, Авицена, велики личности са изучавали цветовете. Философ, астроном и математик, Питагор е един от първите, направили опит да определят (измерят) красотата. Питагор приема, че числото е същност на нещата и затова хармонията на числата е някаква обективна закономерност, която действа във всички явления на живота. Проблема за красотата той свързва с проблема за хармонията. Хармонията според него се слива със съвършенството: което е съвършено е хармонично, а това, което е хармонично, то е прекрасно. Отдавайки предпочитание на музиката, великият математик развива учението за математическите основи на музикалните интервали и вижда връзката, взаимодействието между музикалните тонове и цветовете.

Във философската си поема „За природата“ Емпедокъл твърди, че в основата на света и нещата стоят четирите елемента – огън, вода, земя и въздух и определя съответстващите цветове. Сходно на Емпедокъл, за Демокрит основните цветове са белият, черният, червеният и жълто-зеленият (chloron). Според древногръцкия философ в реалността съществува само „нещо“, т.е. атоми и „нищо“ т.е. пустота, всичко останало – привичните за нас качества – форма, цвят, величина, тегло и т.н. – не съществуват в обкръжаващия свят, а съществуват само в нашето мнение. Усещаните качества възникват от съединението на атомите и имат значение само за нас, възприемащите. „Само в общото мнение съществува сладко, горчиво и топло, хладно, цвят, а в действителност съществуват атоми и празнота“, казва Демокрит.

Великият мислител на древността Аристотел утвърждавал, че различието в цветовете се определя от количеството тъмнина, „примесена“ към слънчевата светлина. Хипократ е разпознавал някои терапевтични ефекти на цветовете, а Авицена считал, че психическото излъчване на човека е оцветено и е показателно за предразположеност към различни заболявания. Приведените примери отбелязват интереса на древните мислители към цветовете, както и характерната особеност за античното мировъзрение – неразривната връзка на цвета с предметната среда.

През Средновековието на светлината и цветовете се придава особено сакрално значение, като тяхното използване в произведенията на изобразителното изкуство е регламентирано от църковни предписания. Цветът става средство за възприемане на конкретна религиозна информация, „спомагателно средство“ според Тома Аквински, усъвършенстващо ума за познание на трансценденталното. Например прието е, изразено от Якоб Бьом (1575–1624 г.) убеждение, че цветовете се отнасят към първоначалната форма на божественото битие и представляват определени първоначални качества. (23, 110). Земните цветове се явяват бледи отражения, „мъртви и земни прототипи“ на дъгата на небесните цветове. Всеки цвят отразява нещо небесно и духовно. На всички нива на битието и живота, дори и на най-ниските – цветовете на вещите отново и отново разкриват първоначалните сили, които са приели участие в сътворението телесността на тези вещи.

Художниците от Ренесанса откриват емоционалната сила на боите извън религиозния контекст. Това отношение към цветовете във времето се обогатява (Леон Батиста Алберти, Леонардо да Винчи), но остава в ядрото си без промяна до XVII в., до откритието от Исак Нютон на спектърния състав на светлината. Например Л. Алберти (1404–1472)

казва: „Аз утвърждавам, че от смесването на цветовете се ражда безкрайно множество други цветове, но истинските цветове са толкова, колкото са стихииите, – четири, от които постепенно се умножават, раждат се другите видове цветове. Цветът на огъня ще бъде червен, въздухът – светлосин, водата – зелена и земята – сива или пепелява. (...). Други цветове, като яспис и порфир, – са смес от тези цветове. И така, съществуват четири рода цветове, които образуват свои видове в зависимост от прибавения тъмен или светъл, черен или бял; тези видове са почти неизчислими.” (25, 78). В „Трактат за живописата”, съставен след смъртта на Леонардо да Винчи от неговия ученик Франческо Мелци, великият художник споделя: „Простите цветове са такива: първият от тях е белият, въпреки че някои философи не причисляват нито белия, нито черния към числото на цветовете, тъй като единият се явява причина за пораждаване на цветовете, а другият – за тяхното изгубване... Белият приемаме за светлина, без който не е възможно да виждаме нито един цвят, жълтото – за земя, зеленото – за вода, синьото за въздух, червеното – за огън, черното – за мрак, който се намира над елемента огън, тъй като там няма нито материя, нито плътност...” (25, 83).

Преломен момент в разкриване на произхода и природата на цветовете настъпва с откритието от Исак Нютон (1643–1727) на спектралния състав на светлината (1671 г.)¹. Той доказва, противоположно на общоприетото становище, че не предметите генерират цветовете, а цветът е резултат от взаимодействието на обектите със светлината. Нютон въвежда термина „спектър” (лат. *spectrum* – образ, привидение), с който обозначава многоцветната ивица (червен, оранжев, жълт, зелен, син, индиго и виолетов цветове), която се образува при преминаване на слънчев лъч през триъгълна стъклена призма. На тази основа изгражда цялостна теория за цвета, поставя физическия фундамент на цветознанието и разграничава цвета от символичното значение (теологическото съдържание).

Великият поет, драматург, писател, Йохан Волфганг фон Гьоте (1749–1832 г.) разработва в своя труд „Учение за цветовете” (1810 г.) концепция за чувствено-нравственото въздействие на цветовете. Според Гьоте: цветовете въздействат на душата: те могат да извикват чувства, да пробуждат емоции и мисли, които ни успокояват или вълнуват, те ни натъжават или радват. „...Той (*цветът*) в своите най-общи елементарни прояви, независимо от строежа и формата на материала, повърхността от която ние го възприемаме, оказва известно действие на чувството на

¹ Съществуват данни, че явлението е известно и описано още от Роджър Бейкън (1214–1294). On Experimental Science, 1268.

зрението, към което той предимно е насочен, а чрез него и на душевното настроение. (:758)”. Всички тъмни цветове успокояват, а светлите – възбуждат, афектират, като въздействат както на физическо, така и на психично ниво. Гьоте прави и редица опити. Като наблюдава пейзажи през цветни стъкла, той описва емоционалния ефект по следния начин: “При наблюдение на зимен пейзаж през жълто стъкло, окоето се радва, сърцето се разширява, настроението се повишава, сякаш има полъх на топлина. Ако се наблюдава през червено стъкло, се създава усещане за грубо насилие, през синьо стъкло – печал, през виолетово – непреодолима печал, през оранжево – радост, през пурпурно – ужас, през зелено – покой”. В своя труд, който всъщност великият поет поставя на първо място в творчество си, определя и естетическото въздействие на цветовете, което произтича от тяхното чувствено и нравствено въздействие. (:848). Теорията на Гьоте е своеобразна реакция на изследванията на Нютон и въпреки че още с появата е предизвикала скептични мнения, наблюденията, изводите в този труд са жизнени, те са привличали вниманието, позовавали са се на него водещи, забележителни личности – Хегел, В. Кандински, Нилс Бор.

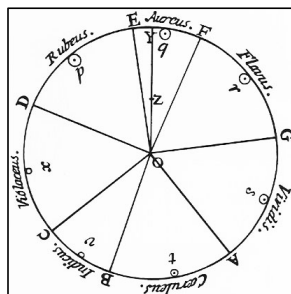
През същата година, в която Гьоте публикува своето „Учение за цветовете” е издаден трудът на изтъкнатия представител на романтизма Филип Отто Рунге за цветоделение и цветова класификация. В него Рунге предлага принцип за систематизация на основата на тримерна цветова сфера. Изводите му, изведени на базата на опити с пигменти са определени от неговата художествена практика. В кореспонденция с Гьоте, той определя, че основните цветове са жълтият, синият и червеният, като причислява към тях черния и белия, които разполага в полюсите на цветовата сфера.

Научните изследвания и интересът към законите на цвета създават теорията за цветовете – цветознание – комплексна наука, която изучава свойствата на цветовете и тяхното приложение в различни области, чрез систематизиране на данни от физическите основи на цвета, опирайки се на психофизиологическите основи на цветовъзприемането и отчитайки духовната култура на обществото за цвета.

Съвременната систематизация на цветовете приема цвета като величина, характеризираща се от цветен тон, наситеност и светлота. Тези три взаимосвързани обективни признаци са резултат от мисловен процес, определен от усвояния опит и обучението.

Цветният тон набелязва мястото на цвета в спектъра. Това е определящата характеристика на цвета. Във физически смисъл цветовият тон зависи от дължината на вълната. Например приемат се ориентировъчни вълнови интервали в нанометри, отговарящи на представите за хроматични цветове:

- червен – 700–630 nm;
- оранжев – 630–590 nm;
- жълт – 590–560 nm;
- зелен – 560–490 nm;
- син – 490–470 nm;
- индиго – 470–450 nm;
- виолетов – 450–400 nm.

Фигура 1.

Спектърът на Нютон разкрива цветови ред от първични цветове поради различния ъгъл на пречупване. За нагледно представяне на последователността и постепенния преход от червения до виолетовия цвят Нютон разработва цветови кръг, който се налага като модел за онагледяване на цветови системи (фигура 1). Цветовият кръг Нютон разделя на седем сектора, показващи подобие с музикалните ноти. Кръгът съставлява пълна октава. Великият физик считал, че както в музиката има хармония, така и в цветовете трябва да има хармония. От аналогията с музикалните тонове произлиза и наименованието на определен тон или тон на цвета.

В зависимост от спектралния състав на отразявания лъчев поток от повърхността на телата цветовете се разделят на две групи: хроматични и ахроматични. Хроматичните цветове са определени от спектралните и от всички произхождащи от тях цветове. Установено е, че човешкият зрителен орган различава около 3000 хроматични цвята.

Втората група цветове се състои от ахроматичните цветове. Белият, черният и сивият цветове с всички нюанси от бяло до черно са ахроматични, тъй като тези цветове не се свързват с определен цветен тон от спектъра. Различно от групата на хроматичните цветове, за които е характерно, че цветовете се различават един от друг по цветния тон, светлота и наситеност, ахроматичните цветове се отличават само по светлота.

Очите на човека са способни да различат не повече от 300 нюанса на сивия цвят.

Наситеност на цвета е показател за степента на концентрация (интензивност) на определен цветови тон при съпоставка с равностоеен по светлосила сив цвят. Всяко смесване на хроматичен с ахроматичен цвят променя неговата наситеност. Колкото един цвят е по-отдалечен от ахроматичните цветове, толкова той е по-наситен. Спектралните цветове са с максимална, ахроматичните цветове са с нулева наситеност. Същевременно при смесване на два спектрални цвята се получава друг цвят, но с по-ниска от максималната наситеност. Изключение прави само червеният и жълтият цвят, при смесването, на които се образува оранжев цвят с наситеност 100%.

Третият признак на цвета е *светлота*. Определя положението на цвета в скалата от черно до бяло. Светлотата е качество, присъщо както на хроматичните, така и на ахроматичните цветове. Максимална светлота притежава белият цвят, минимална черният. Светлотата на цветовете се сравнява с относителната яркост на белия цвят, като изначално спектралните цветове се различават и по своята светлота, например жълтият цвят (както и неговите отънъци) е значително по-светъл от синия цвят.

Цветният тон, наситеността и светлота взаимно определят цветовете. Промяната на една от тези характеристики въздейства и видоизменя другите и в резултат създава различен от първоначалния цвят.

Освен посочените показатели цветовете се разделят на топли и студени, на леки и тежки, на приглушени и звучни, на функционални и оптимални (напр. при цветооформяне на интериори) и т.н.

Емоционално-психологическото въздействие е присъща особеност на цветовете. Топли – студени е понятие, което отразява привързаността към слънчевата светлина, огъня или противоположно към лунното сияние, снега, водата. Двете групи заемат противоположни части в цветовия кръг, като зоната, която се заема от жълтите, оранжевите, червените, определя разположението на топлите цветове – а срещуположната част обхваща студените – сините, синьо-виолетовите, синьо-зелените цветове. Поради богатството от асоциативни връзки, едни и същи цветове се приемат или предпочитат различно. Освен това определен цвят от цветовия кръг, в една или друга цветова среда, според преобладаващия в него цветови тон може да бъде топъл или студен. Но независимо от индивидуалните различия, основните белези на цветовото въздействие са убедителни и са приемливо основание за общоприетата класификация.

Топлите и студените цветове се отличават и с присъщи, противоположни оптически свойства. Например топлите цветове се възприемат като „настъпващи”, а студените като отдалечаващи. Червеният цвят при дневна светлина приближава, но в полумрак се отдалечава, пропада. Синият цвят при дневна светлина отстъпва, но при здрач, противоположно, запазва по-дълго своята яркост (ефект на Ян Пуркине).

Важно, характерно качество на цветовете са неизброимите възможностите за получаване на нови цветове чрез смесване. Съществува оптическо, пространствено и механично смесване (26, 143). Адитивното (оптическо) смесване се извършва чрез насочване на светлинни потоци върху бяла повърхност, която отразява смесения сборен цвят. Всъщност, това е оптическо смесване в зрителния орган на хроматични цветове, излъчвани от източници на светлина. Всички спектрални цветове при адитивния метод се получават чрез смесване (сумиране) в различни пропорции на червен, зелен и син цветове – **основните** цветове при оптическото смесване.

Частен случай на адитивно смесване е пространственото смесване, т.е. когато зрителният орган възприема малки разноцветни точки като смес от цветове. Този способ е характерен за полиграфичното производство, мозайката, прилаган е с успех от представителите на поантилизма (Пол Синяк, Жорж Сьора).

Най-разпространеният начин за получаване на цветовете е чрез механично смесване на бои. Способът се определя като субтрактивен – физически процес, който се осъществява извън нашия зрителен апарат. Ако към филтър с червен цвят се насочи поток спектрални лъчи, върху бял екран ще се проектира само червеният сектор от спектъра, тъй като филтърът поглъща останалите спектрални цветове. Ако непосредствено след червения филтър се постави филтър със зелен цвят, зеленият филтър ще погълне червения цвят и на екрана ще се проектира ахроматично петно (26, 66).

Както при субтрактивния способ цветовете се получават в резултат на изваждане, отнемане на определени цветове от бялата светлина, така и при механичното смесване оцветяващото вещество (пигмент) поглъща някои цветове от спектъра, а други пропуска и отразява, т.е. изпълнява функция на филтър. Но поради използване на багрилни вещества, получени по естествен или по изкуствен път, процесът се обуславя от физическите свойства и същевременно от химическата характеристика на боите. Определяща особеност, различно на адитивния способ е, че

при оцветяване с бои основните цветове са червен, син и жълт. При равномерното смесване на тези цветове се получава сив цвят. Но при смесване един с друг, по двойки на основните цветове резултатът е съставен или т.н. произведен цвят. Зеленият, оранжевият и виолетовият цветове са съставни цветове.

Цветовият кръг разкрива системата на цветовото конструиране, опирайки се на основните цветове. Всеки цвят има свое неизменно място и последователност в порядъка на естествения спектър, казва Йоханес Иттен. По идеята на И. Нютон за затворения цветови кръг, Иттен съставя дванадесетсекторен кръг, който дава възможност за ориентиране в цветовете и в техните вариации (фиг. 2). Например цветовият кръг нагледно представя чрез дванадесет равни отсека диаметрално-противоположното разположение на допълнителните цветове. „Два допълнителни цвята образуват странна двойка. Те са противоположни един на друг, но се нуждаят един от друг. Разположени един до друг, те се възпламеняват до максимална яркост и взаимно се унищожават при смесване, като огън и вода. Всеки цвят има само един допълнителен цвят, определя Йоханес Иттен (12).

Двойките допълнителни цветове съответстват на строго определени цветове, като при механичното смесване на пигменти (бои) се получава ахроматичен цвят („сиво-черен тон”). Но, при смесване на два допълнителни цветови светлинни лъча – резултатът е бял цвят. Тази закономерност предизвиква при възприемане на определен цвят физиологичната реакция на възникване в зрителния орган на неговия допълнителен, уравновесяващия го цвят, който отсъства в момента, но всъщност се генерира само от нашето съзнание (симултанен контраст). Явление, което осмисля пътя към цветовата хармония и хармонията в композицията, тъй като създава, поражда усещане за равновесие. Допълнителните цветове, в тяхното правилно съотношение, придават на произведението убедителната статическа основа на въздействие, подчертава Йоханес Иттен.

В изобразителното изкуство цветът е едно от основните художествени средства и важно изразно средство в детското изобразително творчество, и както подчертава Хегел в своята „Естетика”: „Живописата, чрез употребата на цвета, довежда душевното до неговото истински живо явление.” (28, 283). На друго място, посочвайки общия характер на живописата, Хегел изтъква: „Материалът на живописата, нейният сетивен елемент, в който тя се движи, е разпростирането в плоскостта и изобразяването чрез *обособяване* на цветовете, чрез което формата на предметността, както съществува за нагледа, се превръща в художествена

привидност, поставена от духа на мястото на самия реален образ. В принципа на този материал се съдържа това, че външното вече не трябва да получава последна значимост само за себе си, в своето – макар и одушевлено от нещо духовно – действително налично битие, а тъкмо в тази реалност трябва да бъде принижено до чисто привиждане на *вътрешния* дух, който иска да съзерцава себе си сам за себе като нещо духовно (28, 236). В този смисъл Н. М. Соколникова, представяйки основите на цветознанието, подкрепя съдържанието на тази част от труда си като се позовава на великия философ, изтъквайки че „опитът на изобразителното изкуство извежда към разбиране самоценността на цвета, към разкриване на неговата собствена духовна съдържателност” (27, 137).

Феноменът „цвет” е неразривно свързан със смисловия обхват на термина „възприятие”. Както Йоханес Иттен определя: „Светлинните вълни сами по себе си нямат цвет. Цветът възниква само при възприемане на тези вълни с човешките очи и с мозъка.” (12). Възприятието обхваща във физиологичен аспект дейността на сетивните органи, но и същевременно включва абстрактно значение, обозначаващо постигането на определена идея. Например: 1) възприятие (*perception* – от лат. *perceptio*) е акт или способност за постигане посредством сетивните органи или разума на познание, разбиране; и 2) Непосредствено или интуитивно узнаване както на морални, така и на естетически качества (14).

Възприятията са в основата на изобразителната дейност. Те са резултат на усещането и отразяването на образните особености на предметите и явленията в действителността (8, 78). Като познавателен процес, възприятието е съвкупност от усещания. Същевременно възприятието не е само сума от усещания, а процес, формиращ субективна картина на света. Сетивните органи възбуждат у нас усещания, които заедно с досегашния опит се превръщат във възприятия. Физиологията на възприятието се определя като способност, която се осъществява от сложно организирани нервно-клетъчни системи – анализатори. Използван от И. П. Павлов, този термин обозначава сетивните рецептори, нервните им пътища и участъците от мозъчната кора до която достигат. Например зрителният анализатор включва ретината, зрителните пътища и съответстващата на зрението зона от мозъчната кора. В зависимост от преобладаващата роля на анализаторите, участващи в акта на възприемане, възприятията се делят на зрителни, слухови и осезателни. Най-голямо познавателно значение имат зрителните възприятия, те са и в основата на изобразителната дейност, поради зрителното възприемане и възпроиз-

веждане на действителността. Образите, които изграждат изображението, са свързани със сетивното познание и обуславят всички етапи на детското рисуване.

Качествата на материалния свят – обект за изобразяване, както изтъква В. Димчев, са линиите, формата, големината, пропорционалните съотношения, осветеността, цветът и положението на предметите в пространството. Съществува определена последователност и различни фази при възприемане на тези качества. Зрителното усещане в първата фаза на наблюдението се състои в силуетно-плоскостно възприемане на предмета, след което настъпва диференцирано възприемане. Този процес се извършва не само последователно, но и с различна усъвършенстваност на отделните фази (8, 78).

Алексей Зайцев, проучвайки природата на цветовото зрение от гледна точка на художествената проблематика, казва, ако усещането (за цвят) се разбира като прост психически акт, непосредствено обусловен от физиологията на зрението, а възприятието – като по-сложен процес, опосредстван от ред закономерности от психологически порядък, то чувството за цвят в най-голяма степен се отнася към емоционалната и естетическата сфера (11, 65). Соломон Левин в своя труд “Вашето дете рисува” се спира и на цвета. Според него, “от всички изразни средства на детската рисунка най-ярките, най-силните и най-достъпните се съдържат като че ли в цвета... Цветът е най-могъщият магьосник в ръцете на малкия художник” (16, 69).

За първите стадии от развитието на изобразителната дейност е характерна ярко изразена емоционалност на възприятието. Открито се проявява силна реакция на емоциите, възприема се и се изобразява онова, което е интересно и значимо за детето. Тази своеобразност насочва към изводи относно наличие на естетическо преживяване и дори за естетическо отношение към действителността още от ранна възраст. Въпросът е дискуссионен, а мненията разнопосочни. Например определени автори приемат, че способността на детето да възприема естетическите и художествените явления се проявява още в 4–5-годишна възраст. Н. Н. Волков противоположно смята, че емоционалният характер на детските възприятия не означава естетическо възприемане и преживяване, което би могло да се създаде по-късно и постепенно на тази основа. Срещат се и покатегорични мнения, тоест че не е възможно да се говори за естетическо възприятие, ако не са налице оценъчни критерии, защото по своята същност естетическото възприятие е оценъчно.

Предучилищната възраст е най-сензитивният период за естетическо въздействие. В тази възраст с лекота се пробужда интересът към художествената дейност. Децата интуитивно се насочват към цветовете като проявяват потребност от художественото творчество и творческа активност.

Според Цонка Шейтанова естетическата потребност, която е тясно свързана с потребността от общуване и познавателната потребност, възниква още в най-ранна възраст. Тя се проявява в играта и в художествената дейност на детето (29, 7). Естетическата потребност е фактор (субективен), който подбужда към естетическо усвояване на действителността или към конкретен вид естетическа дейност. Същевременно лишеният от естетическа способност (от способност да възприема естетически явленията) не чувства (и по принцип не може да чувства) потребност, желание за такова възприемане. „Само култивираната естетическа способност предизвиква пораждането и на естетическа потребност, на желание, на стремеж към естетическо преживяване, която потребност може да бъде задоволена само във и чрез контакт с явленията като естетически значими.” (6, 191) В тази взаимовръзка и взаимна обусловеност естетическата способност има базисен характер. Затова формирането на естетически усет, във връзка с основните моменти на естетическото отношение е една от основните цели на естетическото възпитание.

За предучилищната възраст, за пълноценното развитие и подготовка на децата, разгледаната закономерна тенденция изявява необходимостта от прилагане на модел на обучение, който разкрива свойствата, качествата, богатството, изразителната сила на цвета, развива културата на цветовото възприятие и приобщава децата към изкуството. Установено е (В. Мухина, Ю. А. Полуянов, Т. С. Комарова), че особеностите на детското възприятие се заключават в това, че зрителният апарат на детето още не е достатъчно формиран и оценки от психически, физиологически и естетически порядък са равнопоставени и са тясно свързани с нравствените. Детето, усвоявайки обкръжаващия свят, културата, в това число и цветовата култура, трябва да овладее определени еталони за цвят, т.е. да се научи да вижда света в цялото многообразие от цветове, да систематизира това, което вижда и това, с което действа.

В началото на изобразителната дейност цветовете съчетания възникват случайно. Те са непреднамерени, спонтанни, произволни. Но, особената реакция на децата към цвета се проявява още в доизобразителния период. Още в ранна младенческа възраст контрастите, движението, цветът и др. свойства на външната средата привличат и задържат внима-

нието, особено когато детето непосредствено възприема техните изменения (24, 19). Доказано е, че още през третия месец детето отличава червения цвят и охотно се стреми към ярко оцветените играчки. Например от серия разнообразно оцветени играчки и аналогични неочветени, децата винаги избират най-ярките, най-контрастиращите, като безцветните остават неизползвани. Според Анна Люблинска, „към края на първата година можем да научим детето да различава червения, жълтия, зеления цвят. ... Дълго преди да се научи да назовава цветовете или поне само да разбира названията им, детето може да ги възприема и дори да различава техните оттенъци (17, 46).

През първата година на детето в развитието на главния мозък са налице условия за отразителна дейност, която се осъществява чрез възприятията. Към края на първата година апаратът на сетивните органи е дотолкова готов за работа, че осигурява на детето възможност да възприема и да различава основните цветове, изтъква А. Люблинска.

Доизобразителният период е свързан с появата на първите следи, на характерните драсканици. Обхваща възрастовите граници от около 1 до 3-годишна възраст от развитието на детето, когато интензивно, но несъзнателно започва да драска с молив или друг материал върху хартия или други плоскости. Чрез хаотични, импулсивни движения постепенно овладява пространството на листа и инструмента на дейността, натрупва тактилен и моторен опит. Това е стремително действие, напълно неосъзнато и случайно. Детето не изобразява през този етап формите на заобикалящия го свят. Сборът от надрасканите линии, кръстосващи се по най-произволен начин, се превръща в израз на емоционалната динамика и необходимостта от експресивно изразяване чрез спонтанно движение, казва Станислав Попек. Причините за възникване на драскането се търсят главно в подражанието, в стремежа към движение, в двигателно-ориентировъчната активност. От манипулативните действия, от произволната игра с изобразителните материали, детето преминава към предметна дейност и при правилно ръководство усвоява редица елементарни действия: захват, движение по основата, проявява интерес към следите, които се появяват върху листа. След случайните точки, къси или дълги дългообразни черти, се появяват по-плавни и уверени линии, усвояват се въртеливи движения. При детето на две и половина години движенията са по-координирани. С голямо желание през този етап се рисува с пръсти или с цяла длан и едва около третата година децата с помощта на четка полагат и наслояват цветни петна. Праволинейните, с различна дължина

и посока, цели или прекъснати линии, се допълват с начупени и зигзагообразни ивици, с точки и спирали. „Получените „снопчета” и „кълбенца” от щрихи отначало имат удължена форма, след това, при нанасяне с едно непрекъснато движение, те се заоблят и постепенно се превръщат в спирали. Появяват се комплекси от линии, резултат на по-трайно овладени двигателни стереотипи. Те са важна основа за следващата изобразителна дейност на детето.

В доизобразителния период детето овладява и пространството на изобразителната основа чрез хаотичните драскулки и същевременно след многократно повторение с повече успех регулира силата на натиск при използване на изобразителните материали. Натрупаните визуални представи, развитието на асоциациите и укрепването на движенията подготвят появата на затворената кръгова линия.

• Обстойни изследвания на своеобразието в развитието на цвета в детската рисунка провежда Е. А. Флерина. „Цветът в изобразителното творчество на детето трябва да заема значително място”, подчертава известният педагог. Още в първите прояви, в етапа на възникване на образа, сходно на резултата от графичния материал, и при цветната рисунка са водещи манипулациите, а не зрителния контрол над образа. На това ниво на развитие на изобразителната дейност детето не се стреми към формата, а е увлечено от действието, движението на ръката. Възможно е повторение на вече открити в конфигурацията образи, но формата е далече от първообраза. При това детето не забелязва несъответствието. Единственото, което забелязва на този етап на развитие е цветът, изтъква Е. А. Флерина. С образите, които се появяват от случайното съчетание на графични елементи, изникват образи по съответствие с техния цвят. Например, зелените щрихи се асоциират с трева, сините – дъжд, небе. Боите се използват без изобразителни намерения, но обогатяват асоциативния образ на детето. Малко по-късно от предложените цветове детето използва само този, който му допада и независимо от реалната окраска, фигурките се оцветяват без съответствие, а според предпочитанията.

Навлязло в изобразителния период, в първия стадий, детето не се стреми към цветово разнообразие. Всеки цвят се възприема и обикновено се използва като самостоятелна естетическа ценност. Но от момента, в който започва да изобразява предметите детето използва като изразно средство и цвета. Например предметите се очертават с един цвят, а след това се изпълват, т.е. оцветяват не рядко с използвания вече цвят, но с идеята да бъдат украсени. Между третата и четвъртата година, след затва-

ряне на окръжността с помощта на четка и бои цветът на линиите представя символа на рисуваната фигура. Но цветността на детската рисунка е противоречива. Тя изразява отношението на детето към света и служи за условно обозначение на цвета на предмета.

Постепенно, на базата на минималния опит, детето пристъпва към съчетаване на цветове, за да „разкраси” вече подредените фигури. Произволното оцветяване е закономерно, дори увлечено в украсата детето разрушава понякога формата, но естетическата функция се установява, породена от цвета и в еволюцията на дейността постепенно приема доминираща роля. Цветът през този период се използва преди всичко като изразително, а не като изобразително средство, възможност, която се прилага като начин за изразяване на детското отношение към предметите и явленията. Яркостта на цвета привлича детето, като това качество определя и избора, предпочитанията и оценката на произведението.

В предучилищната група във връзка с натрупване на опит, на зрителна култура и наблюдателност, стремежът към цветово съответствие на изображението с реалната предметна среда постепенно се усъвършенства, като детето преминава към по-координирано отразяване на образа по форма и по цвят.

Изследвания на Е. А. Флерина доказват, че децата в предучилищна възраст от най-малките до шест-седемгодишните, предпочитат произволното оцветяване. Своеобразието на цветността може да бъде тълкувано като резултат от конструктивния принцип на оцветяване. Основно цветовият конструктивизъм се поражда от вниманието, с което детето обгражда всяка част, всеки детайл на предмета, който рисува. Предизвиква се също така и от естетическия стремеж към отчетлива, ритмично организирана форма, от желанието за неподправено декоративно въздействие.

В изследванията си, насочени към изясняване на социално-психологическата природа на детското рисуване, Валерия Мухина се спира и на цвета. Констатациите ѝ потвърждават и обогатяват изводите на Е. А. Флерина. При изследване своеобразието на цвета като изразно средство в детската рисунка изтъкнатият психолог разгръща експериментална работа на базата на теми, съответстващи по наименование на основни категории за естетиката като красиво и грозно. В. Мухина установява, че на 3–4-годишна възраст „красивото” се изобразява с ярки, чисти тонове. „Предимство се дава на жълтия, оранжевия, червения, небесносиния, изумруденозеления” (19, 203). „Грозното” се рисува небрежно и с непривлекателен за детето цвят, черен, тъмнокафяв, тъмносин. Тази своеобраз-

ност е характерна и за 4–5-годишните до юношеската възраст като темата за грозното и красивото се решава изключително чрез цвета, независимо от фигуралния или безпредметен вариант на изпълнение.

Анализът на данните показва сходство със заключенията на Е. А. Флерина: децата нерядко оцветяват изобразяваните предмети в „неподражателен” цвят. Изборът на цвета се определя от отношението към обекта на изобразяване. Тази закономерност е обусловена и според В. Мухина от емоционалната обогрненост на цветовото възприятие, от определени психофизически закономерности, като цветът носи безспорна информация за отношението на детето към обекта и едновременно се използва и като изразно средство.

На закономерностите на цвета в детската рисунка внимание отделя и Юрий Полюянов. Подобно на Е. А. Флерина и В. Мухина известният изследовател на детската изобразителна дейност изтъква специалното отношение на детето към цвета. „За децата не е задължително цветът в рисунката да съответства на реалната окраска на предмета. Цветът, като че ли бива отделен от вещите и явленията. При все това детето особено подчертава един негов признак – красотата. Естетическата функция на цвета се видоизменя, обогатява се, развива се и задълго остава много важна в изобразителната дейност и в живота на децата.” (22, 69). Тази категорична констатация фактически противостои на разбирането в естетиката, че цветът като такъв или дори определен цвят не може да бъде красив или дори грозен, защото не могат да бъдат естетически съдържателни абстракциите – те не са достъпни за непосредствено сетивно възприемане (7, 37). Всъщност данните от систематично проведени проучвания, анализът на теоретични източници, от една страна, както и интересът на детето към цвета, определят неговата функция и ролята му на главно средство, което стимулира развитието на изобразителната дейност (8, 202).

„Всяко възприятие е също и мислене, всяко разсъждение е и в същото време интуиция, всяко наблюдение – също и творчество”, казва Р. Арнхайм (1, 21). В този процес ролята на речта е значителна, като средство за преобразуване на познавателната активност на детето. Гениалните открития на детето се основават преди всичко върху опита, усвояван от него чрез думата, изтъква В. Мухина, позовавайки се на Р. Арнхайм.

Активно участие в използването на цветовете от детето в изобразителната дейност има речта. На третата година в развитието на цветовото зрение се включва речта. Първоначално думата, с която се назовава

предметът е обозначение и за действията с него, и за външния му вид. Приблизително около четвъртата година от детството произлиза забележимо изменение в цветовото зрение на детето. Думата – названието на предмета сега му позволява така да използва своя практически опит, че да отделя свойствата на определен предмет, а после и да назовава тези свойства. Цветът сред тях се оказва най-привлекателен, като често предизвиква любопитството на детето и желанието да узнае как той се нарича. В тази възраст представата за цвета е тясно свързана с конкретните предмети. Узнаването и прилагането започва от основните цветове и едва след усвояване на техните названия може да се пристъпи към използване на междинни тонове. Но както уточнява Ю. А. Полуянов, “трябва да се отчита, че ако детето умее да назовава с една от думите цвета на който и да е предмет, когато го вижда пред себе си, то това не значи, че може точно да го назове, когато предметът не е пред него” (22, 85). Следователно думите – названия на цветовете помагат да се формира способност за различаване на междинните тонове само при условие, че детето действа практически с названия цвят.

По-високо ниво на развитие настъпва, когато детето може да пресъздава цвета на предметите в своето въображение. Този етап се постига, когато децата разполагат с изградени представи за система от цветови тонове не пряко, а чрез дума – название, която е идентична за цветния тон, цвета на предмета и наименованието на боята (22, 89). За предучилищния период в хода на развитие на изобразителната дейност предпоставки за изпълнение на това условие възникват от петгодишна възраст. След настъпване на посочената възраст характерна особеност е фрагментарността, която характеризира изобразителната дейност през последните години от предучилищния период или по-точно рисуване на отделни обекти почти без тематична и пространствена връзка между тях и „графичен или живописен „разказ” с използване на плоскостна линия и декоративна цветност. Тези специфични особености определят и използването на цветовете. По-богатият речников запас сега развива способността за различаване и систематизиране на няколко оттенъка на един цвят, но само при възприемане на всеки цвят отделно, изолирано от другите, а не в съчетание на няколко различни по тон. Затова детето в своята рисунка оцветява всеки предмет, всяка фигура поотделно. Трябва да се отбележи, че възприемаме видимия цвят винаги в определено обкръжение, на един или друг фон, в съчетание и взаимодействие с други цветове. “Да се забележи как един цвят взаимодейства с други,

може само при условие, ако няколко цвята, съединени помежду си, непосредствено се допират един с друг” – казва Ю. А. Полуянов и допълва: “За развитие на колористичните способности на детето от предучилищна възраст трябва така да се организират занятията, че изразителността на рисунката да зависи пряко от взаимодействието на цветовете, а детето да бъде насочвано да съединява един с друг различните цветове” (22, 92).

Установеното своеобразие при използване на цвета в изобразителна дейност, както и потребността от развитие на детското цветовъзприятие определят необходимостта от разработване и въвеждане в учебната изобразителна дейност на комплекс от специално организирани задания, взаимосвързани с образци за ориентирание в свойствата и качества на цвета. В методическо отношение удачно е да се отдели внимание на:

1. Изпълнение на изобразителни задачи и упражнения, насочени към формиране на колоритен усет.

2. Организиране на целенасочени наблюдения.

3. Общуване с творби на изобразителното изкуство.

Учебните въпроси трябва да обхващат съдържание относно:

1) присъщите материали; 2) свойствата на цветовете; 3) изразните възможности на цветовете. Отличават се следните идейни групи, локализирани както от учебните въпроси, така и от възрастовите особености в развитието на дейността:

1 блок. Формиране на първоначални умения за използване на цветовете.

А. С оглед осигуряване на подходящи условия за ориентирание в качества на цветовете още в доизобразителния период използването на боите трябва да бъде съобразено със следните тенденции:

- Предоставяне на бои в стадия на възникване на образа с оглед откриване в конфигурацията от цветни петна на обект (от следите по асоциация), познат не само по форма, но и по цвят.

- Включване на цвета при зрительно-ритмичното изграждане на формите чрез полагане на редове цветни петна, теглене на паралелни вертикални и хоризонтални линии, разграфяване на изобразителната основа на вертикални и хоризонтални ивици, а при успешно изпълнение на задачите, впоследствие и на ивици по диагонал на основата.

- Изготвяне и предлагане на децата на листи, разграфени на цветни фигури (предметни форми, окръжности, квадрати, триъгълници и др.) като основа за оцветяване или изпълнение на задачи, свързани с подчертаване (покриване) на конструктивна форма.

Б. Запознаване със свойствата на материалите:

- Проучване свойствата на боите и на хартията.
- Опознаване на четката и на материалите за рисуване с бои.
- Опознаване свойствата на молива (комплект цветни моливи), флумастери, пастели.

Примерно тематично разпределение:

Упражнения за усвояване на начини за използване на изобразителни материали; „Търкулна се кълбото“; „Облаци“; „Балони в небето“; „Нарисувай кълбо“; „Слънчо“; „Месечко и звездите“; „Виелица“ и др.

2 блок. Формиране на познания за цветовете (фиг. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13).

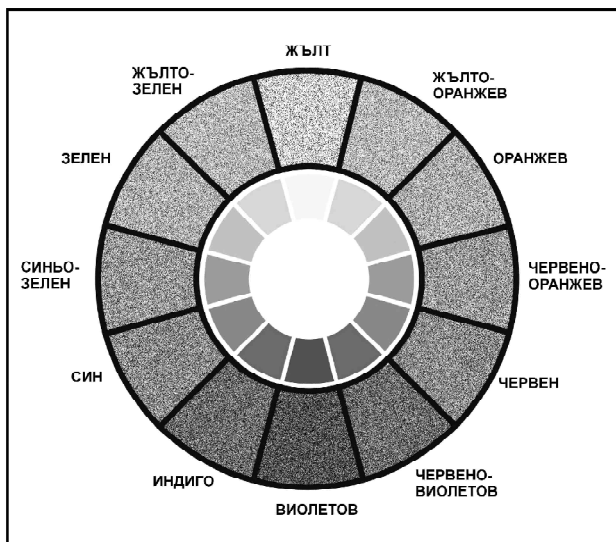
- Осмисляне на изразните възможности на светлината.
- Формиране на познания за взаимодействие между светлина и цветове.
- Конкретизиране на представата за цветови кръг и спектрални цветове.
- Осмисляне на обективните показатели на цвета – цветен тон, светлота, наситеност.

Хронологията на използване на цветовете от детето в предучилищна възраст е пряко свързани с формиране на необходимите умения за колоритен строеж на композицията. За цветовата композиция от определящо значение е изображението да се създава съобразно цветовия тон, светлотата, и наситеността на рисунката. Тези компоненти на цвета имат сложна структура и нива на усвояване в художественото изразяване. Поради тази причина в предучилищна възраст взаимодействието на цветовете първоначално може да се усвои чрез формиране на умения за изграждане на цветосъчетания от сходни по цвят и от контрастни по цвят елементи. Действията трябва да бъдат насочени към съединяване един с друг на различни цветове в зависимост от поставената цел и същевременно като сензомоторни последователности да се изпълняват в подготвителна и изпълнителна фази.

- Осмисляне на понятията основни и съставни цветове (фигура 14).

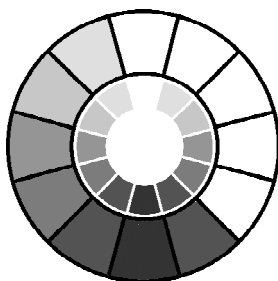
Примерно тематично разпределение:

„Цветови кръг“; „Часовник на цветовете“; Изпълнение на мозайка от квадратни елементи, различни по цветен тон и по светлота, но близки по наситеност – „Килим“; 1. Изпълнение на нефигурални композиции върху безцветно фолио. 2. Изпълнение на фигурални композиции върху безцветни фолиа с 3–4 цвята (permanent marker) и комбиниране на изображенията чрез наслагане на плаки; „Пъстри хвърчила“; „Калейдоскоп“ и др.

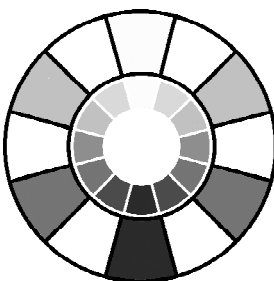

Фигура 2. Цветови кръг по Йоханес Иттен

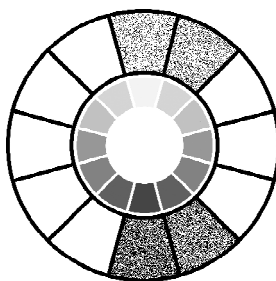
Цветовият кръг нагледно демонстрира класификация на цветовете. Всеки цвят може да се разглежда в системата, онагледяваща неговия произход. Порядъкът на изграждане е резултат от последователното подреждане на цветовете в спектъра. Тази закономерност разкрива възможности за формиране на представа за свойствата на цветовете чрез изпълнение на серия учебни задачи с различна степен на сложност. Например попълване на свободните сектори на цветовия кръг от фигури 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 и 10 чрез оцветяване или апликиране с приложени в комплект готово изрязани фигури.

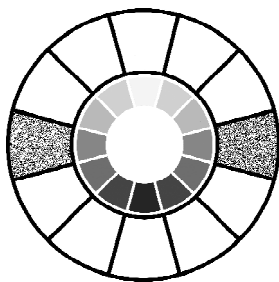
Фигура 3

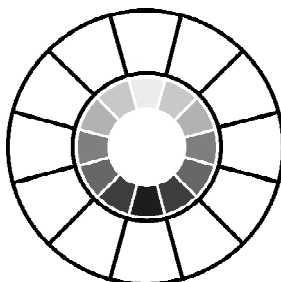
Фигура 4

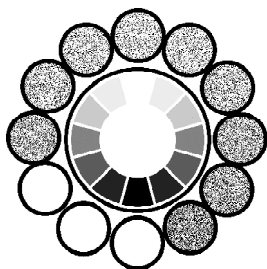
Фигура 5

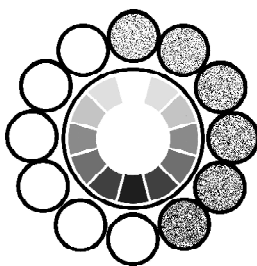
Фигура 6

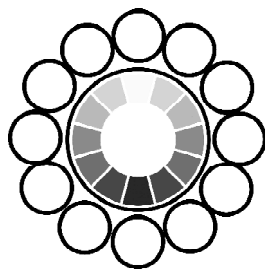
Фигура 7

Фигура 8

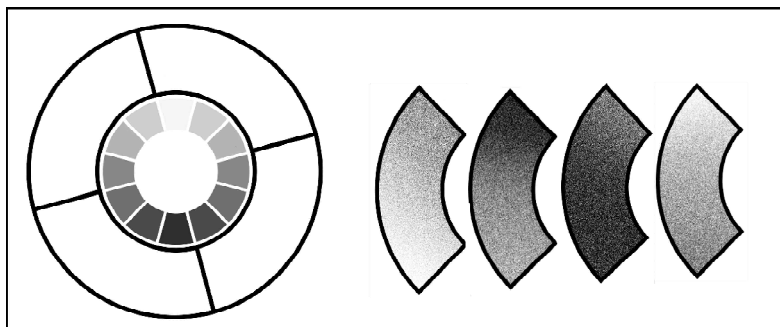

Фигура 9

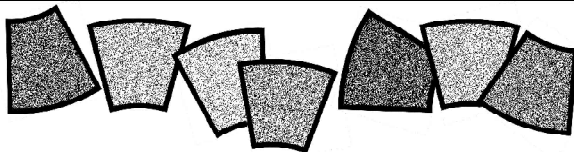
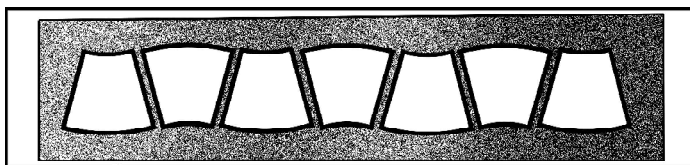

Фигура 10

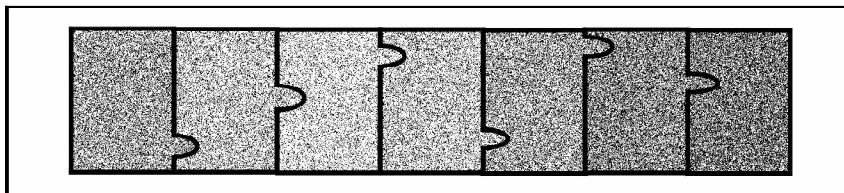
Втори вариант на задачата, но насочен предимно към конкретизиране на представата за последователно разположение на спектрални цветове в лента, може да бъде представен за изпълнение по вариантите на фигура 12 и фигура 13.

Фигура 11

Фигура 12

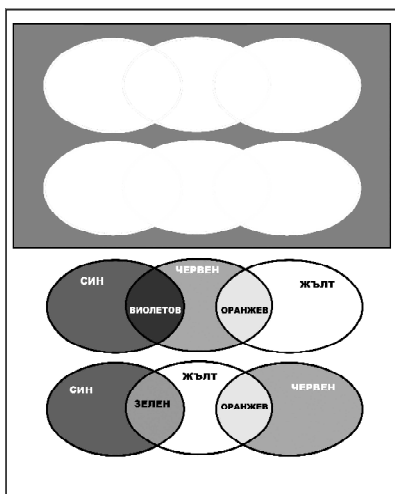
Фигура 13

3 блок. Формиране на познания за изразните възможности на цветовете.

- Осмисляне на емоционално-психологическото въздействие на цвета. Понятията топло – студено.
- Формиране на познания за контраст на цветовете.
- Формиране на представа за интегративна връзка между музикално и изобразително изкуство.

Примерно тематично разпределение:

„На живия остров“; „Портрет на моя приятел“; „Мама“; „Пътешествие по цветните хартии“; „Добрият и злият“; „Красивото – грозното“; „Рисунка по музикално произведение“.

Фигура 14

Задачата, свързана с осмисляне на понятията основни и съставни цветове, е удачно да се изпълни в няколко варианта чрез използване на различни похвати. Предложеният (фиг. 14) вариант изисква изпълнение чрез комбинирание на готово изрязани елементи в указаните полета на бланката.

Необходимо е да се уточни, че разработката обхваща част от разглеждания проблем за развитие на цветовото възприятие в предучилищното детство. Откритите перспективи, както и реалните възможности за изграждане на система за формиране на колоритен усет, изискват разкриване на всички значими страни (например: общуване с произведения на изкуството, както и методика за организиране на целенасочени наблюдения) с оглед оптимално реализиране в педагогическата среда.

В заключение е уместна една известна мисъл на Уилям Джеймс: „Както пчелите при роене висят пласт върху пласт, докато най-после се стигне до онези, чиито крачка са се вкопчили в клонката, крепяща целия рояк, така е и с обектите на нашето мислене – те са скачени един за друг чрез свързващи звена, но първичният източник на всички тях е естественият интерес, който най-ранният някога е имал за нас.” В този смисъл от гледната точка на художествено-изобразителната дейност, цветът е изначално най-присъщият компонент на детската рисунка, въздействащо средство за изразяване на отношение. От генезиса на дейността през етапите на развитие на изображението в предучилищното детство цветът хронологично разкрива възможностите си като непринудено изгражда връзка с изобразителното изкуство и художествената култура на човечеството.

* БЕЛЕЖКИ

• *Димчев, В.* Изобразително изкуство. Методика. С., 1997, с. 84.

„Първите изобразителни прояви на детето са резултат на психомоторни действия. Началото им е около втората година на детето.”

• *Мухина, В.* Изобразителната дейност на детето като форма за усвояване на социалния опит. С., 1985, с. 69.

„Предпоставки за започване на доизобразителна дейност наблюдавах при своите деца към 9–10 месец. В тази възраст бурно се развива ориентировъчно-изследователската активност: детето постоянно е насочено към опознаване на околните предмети.” (19, 69).

• *Полуянов, Ю. А.* Дети рисуют. М., 1988, с. 10.

„Обикновено децата започват да рисуват през втората година от живота си: едни малко по-рано, други – по-късно.”

• *Шейтанова, Ц.* Същност и развитие на доизобразителната дейност. – В: Предучилищно възпитание, 1983, № 8.

„Развитието на детската изобразителна дейност – рисуване, моделиране, апликиране, – започва в доизобразителния период, който обхваща възрастта от една до три години.”

ЛИТЕРАТУРА

1. *Арнхейм, Р.* Искусство и визуално възприятие. М., 1974.

2. *Волков, Н. Н.* Цвет в живописи. М., Искусство, 1984.

3. *Генков, Р.* Типология на пространството в детските рисунки от доизобразителния период. – В: Предучилищно възпитание, 1987, № 4.

4. *Гюлчев, Н.* Композиция и художествено-изобразителната дейност на детето. В. Търново, Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий”, 2009.

5. *Гюлчев, Н.* Формиране на усет за цветосъчетание у пет-седемгодишните деца. – В: Сб. 120 години предучилищно възпитание. В. Търново, Слово, 2004.

6. *Джаджев, И.* Основен курс по естетика. Варна, 1996.

7. *Джаджев, И.* Беседи по естетика. С., 1979.

8. *Димчев, В.* Развитие на художествено-изобразителната дейност. С., 1977.

9. *Димчев, В.* Изобразително изкуство. Методика. С., 1997.

10. *Драгунский, В. В.* Цветовой личностный тест. Харвест, 2000.
11. *Зайцев, А.* Наука о цвете и живопись. М., 1986.
12. *Иттен, Йоханес.* Искусство цвета. М., 2000.
13. *Кандински, В.* За духовното в изкуството. М., 1998.
14. *Карева, Н. А.* Восприятие цвета в произведениях изобразительного искусства: Дис. канд. филос. наук : 09.00.04 .-М.: РГБ, 2005.
15. *Комарова, Т. С.* Изобразительное творчество дошкольников в детском саду. М., Педагогика, 1984.
16. *Левин, С.* Вашето дете рисува. С., 1984.
17. *Люблинская, А. А.* Развитие на детето. С., 1975.
18. Мастера искусства об искусстве. Т. 2. М., 1966, 24–25.
19. *Мухина, В.* Изобразителната дейност на детето като форма за усвояване на социалния опит. С., 1985.
20. *Овсяников, М.* История на естетическата мисъл. С., 1982.
21. *Платон.* Избрани диалози. С., 1982.
22. *Полуянов, Ю. А.* Дети рисуют. М., 1988.
23. Психология цвета. Сборник. М., Рефл.-бук, 1996.
24. Развитие личности ребенка: Пер. с англ. / Обл. Ред. А. М. Фонарева. М., Прогресс, 1987.
25. Рисунок. Живопись. Композиция: Хрестоматия. Сост. Н. Н. Ростовцев и др. М., Просвещение, 1989.
26. *Райчев, Р.* Цветове в изкуството. С., 2005.
27. *Сокольникова, Н. М.* Изобразительное искусство. М., 2003.
28. *Хегел.* Естетика. Т. 2. С., 2004.
29. *Шейтанова, Ц.* Същност и развитие на доизобразителната дейност. В: Предучилищно възпитание, 1983, № 8.
30. *Шейтанова, Ц., С. Алексиева и Е. Николова.* Естетическото възпитание в детската градина. С., 1987.
31. *Флерина, Е. А.* Изобразительное творчество детей дошкольного возраста. Учпедгиз. М., 1956.
32. http://ezhe.ru/data/vgik/zhv-cvet_kontrast.html

РАЗВИТИЕ НА ЦВЕТОВОТО ВЪЗПРИЯТИЕ В ПРЕДУЧИЛИЩНОТО ДЕТСТВО ЧРЕЗ ИЗОБРАЗИТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ

НИКОЛАЙ ГЮЛЧЕВ

Резюме

Студията е посветена на същността и на важното значение на цвета за развитие на цветовото възприятие и на изобразителната дейност на детето. Като феномен *цветът* определя област, която изучава свойствата на цветовете и приложението им в различни сфери на живота.

В разработката с оглед на активното педагогическо въздействие, ориентирано към развитие на цветовото възприятие в предучилищна възраст, се разглеждат въпроси, свързани с анализ на цвета като едно от основните художествени средства в изобразителното изкуство и важно изразно средство в детското изобразително творчество.

DEVELOPMENT COLOR PERCEPTION IN PRE CHILDHOOD THROUGH PICTORIAL ACTIVITY

NIKOLAY GYULCHEV

Summary

The study focuses on the nature and importance of color development, and color perception and pictorial activity of the child. As a phenomenon, the color determine a field, that studies the properties of the color and their application in different spheres of life.

In this development, with a view of the active pedagogical impact-oriented development of color perception in preschool, are considered issues related to the analysis of color as one of the major artistic resources in art, and an important vehicle in pediatric fine art.